

УДК: 373. 1.02,37.091.212:351.858

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11\(45\)-346-357](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-11(45)-346-357)

Журба Катерина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Шкільна Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник лабораторії національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0001-9456-8278>

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ

Анотація. У статті висвітлюється важлива проблема формування у майбутніх учителів громадянської солідарності в умовах інформаційних впливів. Уточнено поняття «громадянська солідарність» як єдність, згуртованість і співпрацю між громадянами задля досягнення спільних цілей і взаємопідтримки з метою захисту і відновлення України. Схарактеризовано принципи громадянської солідарності (взаємоповага, толерантність, рівність, партнерство). Базовими громадянськими цінностями визначено: свободу, справедливість, громадянську відповідальність, патріотизм. Доведено, що інформаційні впливи відіграють важливу роль у формуванні громадянської солідарності в сучасних умовах, оскільки вони можуть як зміцнювати, так і послаблювати суспільні зв'язки, згуртовувати або розколювати суспільство. Негативними наслідками інформаційних впливів є: дезінформація, фейки, поляризація суспільства, кіберзагрози, залежність від технологій, тоді як позитивними – є: інформованість громадян, зміцнення демократичних процесів, підтримка громадських ініціатив, підвищення рівня громадянської солідарності. Встановлено, що ефективними педагогічними умовами формування громадянської солідарності у майбутніх учителів є: створення виховного середовища закладу вищої освіти (динамічна система педагогічних чинників, що позитивно впливають на процес формування громадянської солідарності у майбутніх учителів); залучення майбутніх учителів до студентського самоврядування (вимагає активної участі студентів та підтримки з боку викладачів та адміністрації з метою створення умов для самореалізації студентської молоді); організація позааудиторної роботи у закладі вищої освіти (реалізується через просвітницьку діяльність, соціальні ініціативи, культурні, спортивні заходи, інноваційні форми роботи).

Ключові слова: громадянська солідарність, майбутні учителі, формування громадянської солідарності, інформаційні впливи, громадянські цінності, солідаризм, студентська молодь.

Zhurba Kateryna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Laboratory of National Patriotic Education of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Shkilna Iryna Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior researcher, senior researcher of the laboratory of national-patriotic education of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 455-53-38, [https:// orcid.org/0000-0001-9456-8278](https://orcid.org/0000-0001-9456-8278)

FORMATION OF CIVIC SOLIDARITY IN FUTURE TEACHERS IN THE CONDITIONS OF INFORMATIONAL INFLUENCES

Abstract. The article highlights the important problem of the formation of civic solidarity among future teachers in the conditions of informational influences. The concept of "civic solidarity" has been clarified as unity, cohesion and cooperation between citizens to achieve common goals and mutual support for the purpose of protecting and restoring Ukraine. The principles of civil solidarity (mutual respect, tolerance, equality, partnership) are characterized. Basic civic values are defined as: freedom, justice, civic responsibility, patriotism. It has been proven that information influences play an important role in the formation of civil solidarity in modern conditions, as they can both strengthen and weaken social ties, unite or divide society. The negative consequences of informational influences are: misinformation, fakes, polarization of society, cyber threats, dependence on technology, while the positive ones are: awareness of citizens, strengthening of democratic processes, support of public initiatives, increase in the level of civil solidarity. It has been established that effective pedagogical conditions for the formation of civic solidarity among future teachers are: creation of an educational environment of a higher education institution (a dynamic system of pedagogical factors that positively influence the process of forming civic solidarity among future teachers); involvement of future teachers in student self-government (requires active participation of students and support from teachers and administration in order to create conditions for self-realization of student youth); organization of extracurricular work at a higher education institution (implemented through educational activities, social initiatives, cultural and sports events, innovative forms of work).

Keywords: civic solidarity, future teachers, formation of civic solidarity, informational influences, civic values, solidarity, student youth.

Постановка проблеми. Проблема формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності в умовах інформаційних впливів обумовлена з одного боку агресією росії проти України, тривалою інформаційною війною, а з іншого – необхідністю об'єднання українського суспільства, згуртованості довкола спільних громадянських та національних інтересів на основі громадянської відповідальності, виконання громадянського обов'язку, демократизму. Водночас, формування громадянської солідарності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на громадянську активність, взаємопідтримку, створення сприятливих умов для їх розвитку. Важлива роль у цьому плані відводиться позааудиторній діяльності закладів вищої освіти, що володіє значним виховним потенціалом.

Про необхідність активізації уваги до формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності йдеться в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Концепції розвитку громадянської освіти в Україні; Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції соціального згуртування Європи, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020-2025 рр..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності перебувала у полі зору учених. Зокрема філософи досліджували різні аспекти солідарності та солідаризму (П. Гай-Нижник, О. Шморгун, Т. Шевченко), громадянського суспільства (Л. Гонюкова, Ю. Горбань, С.Іщук), глобалізаційних впливів на громадянське суспільство (М. Требін, К. Трима), європейської солідарності (Н. Мушак), у контексті Конституційної, громадянської та національної ідентичності (М. Стецюк).

Психологи (І. Бех, М.Боришевський) розглядають громадянську солідарність як важливий аспект соціальної взаємодії та згуртованості суспільства довкола спільних цінностей, цілей та ідентичностей задля досягнення спільного блага.

У розумінні педагогів громадянська солідарність є результатом виховання та освіти, що забезпечує формування активних і відповідальних громадян (П. Вербицька, Г. Назаренко, П.Кендзьор, Р. Сойчук. К. Чорна) [2;6;8;10] .

Інтерес науковців до зазначеної проблеми доводить її актуальність у сучасних умовах.

Мета статті – висвітлення проблеми формування у майбутніх учителів громадянської солідарності в умовах інформаційного впливу.

Виклад основного матеріалу. Серед нагальних проблем сучасного виховання в умовах війни є формування у майбутніх вчителів громадянської солідарності як необхідної умови відстоювання демократичних цінностей, територіальної цілісності і відновлення України.

Громадянська солідарність означає єдність, згуртованість і співпрацю між громадянами задля досягнення спільних цілей і взаємопідтримки з метою захисту і відновлення України.

Громадянська солідарність базується на наступних *принципах*:

- *взаємоповаги*, передбачає визнання і повагу до прав, свобод та гідності кожної людини, незалежно від її соціального статусу, національності, релігійних переконань чи інших відмінностей ,
- *толерантності*, що допомагає зрозуміти і прийняти різноманітність думок і поглядів;
- *рівності*, через створення рівних умов для всіх членів суспільства з метою їх самореалізації, забезпечення прав і свобод;
- *партнерства*, здатності до діалогу і співпраці між різними групами суспільства, що сприяє вирішенню конфліктів і досягненню консенсусу.

Громадянська солідарність є важливим чинником формування сильної громадянської спільноти, яка здатна впливати на прийняття рішень та захищати свої права.

Базовими цінностями громадянської солідарності є свобода, справедливість, відповідальність, патріотизм.

Свобода як фундаментальна цінність полягає в усвідомленні майбутніми учителями своїх реальних можливостей у межах суспільно значущих ціннісних пріоритетів, які втілюються в індивідуальні стратегії поведінки, діяльності, комунікації та презентують наявні особистісні надбання і їх адекватну самореалізацію.

Справедливість є ставленням особистості до інших, що ґрунтується на об'єктивному оцінюванні їхніх реальних діянь і не передбачає інтелектуально-емоційного суб'єктивізму у цьому процесі. Справедливість є складовою стосунків, основою довіри дітей до інших людей, що полягає в об'єктивному оцінюванні, єдності слова і діла, неупередженості, рівності, ставленні до обов'язків і відповідальності, а також самокритичності.

Громадянська відповідальність особистості – це критерій зрілості особистості, усвідомлення себе членом суспільства, громади, здатним реалізовувати права і обов'язки, проявляти ініціативу та брати активну участь у вирішенні проблем громади.

Патріотизм - це любов до Батьківщини, готовність відстоювати її інтереси та захищати її територіальну цілісність. «У період становлення української політичної нації почуття патріотизму відіграє роль найкращого «інтегратора» людей різного етнічного походження у народ як спільність громадян однієї держави. У цьому контексті патріотизм – це активне і дієве почуття належності до своєї державно-територіальної Вітчизни, органічної включеності в її соціально-політичну структуру, відданість і любов до неї, готовність до самопожертви в ім'я її процвітання»[2, с.15].

Громадянська солідарність молоді формується в умовах інформаційних впливів. Інформаційні впливи відіграють важливу роль у формуванні громадянської солідарності в сучасних умовах, оскільки вони можуть як зміцнювати, так і послаблювати суспільні зв'язки, згуртовувати або розколювати суспільство.

Зокрема, аналізуючи негативні інформаційні впливи, Ф. Вебстер звертає увагу на те, що епоха інформатизації співпадає у часі зі світовою кризою інституту представницької демократії та зниженням її ефективності [1, с. 15]. Це дослідник пояснює інертністю механізмів влади, слабким зворотнім зв'язком з громадянами, зневірою громадян у власних виборчих можливостях і впливах на політичні процеси.

Засоби масової інформації є невід'ємною складовою суспільства і мають значний вплив на громадян, зокрема і студентську молодь. Майбутні учителі мають володіти навичками роботи з інформацією, розвиненим критичним мисленням, щоб розрізнити правдиву і спотворену чи фальшиву інформацію у щоденних значних потоках інформаційних впливів. «Надлишок інформаційних потоків призводить до того, що сучасна людина у своєму житті має доступ до значно більшого обсягу інформації, ніж вона здатна отримати та переосмислити через власні досвід та світосприйняття. Це викликає необхідність, по-перше, все в більшому ступені спиратися під час задоволення власних інформаційних потреб на сторонній досвід; по-друге, потребує формування певних інформаційних фільтрів каналів комунікації, що дали б змогу обмежувати людську свідомість від надмірного інформаційного навантаження» [4, с.41].

Соціальні мережі мають значний вплив на формування громадської думки, настроїв, політичних уподобань як молоді, так і суспільства в цілому. Алгоритми соціальних мереж здатні формувати так звані «інформаційні бульбашки», враховуючи уподобання користувачів, що заважає їм бачити об'єктивну картину і об'єктивно оцінювати ситуацію. Перенесення спілкування у віртуальний простір викликає певне занепокоєння, оскільки у сучасної молоді несформованими залишаються навички міжособистісного спілкування, соціальної взаємодії. Життя у паралельній реальності негативно позначається на процесах, що відбуваються у громадянському суспільстві, рівні громадянської солідарності студентської молоді. Поширеними у соціальних мережах є маніпуляція свідомістю, неправдива інформація, які використовуються з метою розколу суспільства, нагнітання протестних настроїв. Розглядаючи неправдиву інформацію як таку, що не відповідає дійсності, учені (М. Дворовий, А. Людва [3], Б. Синчак [7], В. Студенников [9]) розрізняють наступні типи неправдивої інформації – дезінформацію (disinformation) та мізінформацію (misinformation), які й хоча пов'язані між собою, але мають різні задачі і характеристики. Так, дезінформація є неправдивою інформацією, яка використовується з метою маніпуляції, тоді як

мізінформація (misinformation) виникає через помилки, непорозуміння, неперевірені дані. Водночас, соціальні мережі можуть стати ефективною платформою для підтримки громадянських рухів, ініціатив, нових політичних сил, розвитку демократичних процесів без значних фінансових затрат.

На думку В. Москаленко, вивчення позитивного і негативного інформаційно-психологічного впливу суттєво відрізняються у мирний і воєнний час, де такими джерелами можуть бути власна країна, країна-супротивник, інші країни. Під час війни можуть поширюватися неправдиві новини через зростання ризиків і загроз. Структуру інформаційно-психологічного впливу визначають: суб'єкт (ініціатор) впливу; адресат (реципієнт) впливу; цілі і задачі впливу; дії (активності); результати. Визначаються також «мішені» впливу, якими можуть бути певні якості, характеристики адресатів (реципієнтів), на які суб'єкт (ініціатор) спрямовує свій вплив. Виділяють довільний/мимовільний; прямий/непрямий; безпосередній/опосередкований; неприхований/прихований; короткочасний/тривалий впливи.

Також проявами інформаційно психологічного впливу суб'єкта можна визначити: цілеспрямованість, результативність; психологічні засоби; вольові зусилля [5].

Отже, інформаційні впливи можуть мати широкий спектр наслідків, як позитивних, так і негативних. До негативних наслідків інформаційних впливів можна віднести:

Дезінформація та фейки: Швидке поширення неправдивої інформації може вводити людей в оману та викликати паніку.

Поляризація суспільства: Інформаційні бульбашки та алгоритми соціальних мереж можуть посилювати розкол між різними групами.

Кіберзагрози: Хакерські атаки та інформаційна війна можуть мати серйозні наслідки для національної безпеки.

Залежність від технологій: Надмірне використання гаджетів може вплинути на фізичне та психологічне здоров'я, на що слід звертати увагу майбутнім учителям.

Негативні інформаційні впливи можуть викликати розчарування, стрес, тривожність, спотворення реальності, неможливість рухатися далі. Тому майбутнім педагогам важливо уміти критично думати, протистояти негативним та маніпулятивним інформаційним впливам.

До позитивних інформаційних впливів можна віднести:

Інформованість громадян: Завдяки доступу до різноманітної інформації, громадяни можуть приймати більш обґрунтовані рішення щодо політичних, економічних та соціальних питань.

Зміцнення демократичних процесів: Інформаційні технології сприяють прозорості влади та підзвітності державних органів, зворотним зв'язкам з суспільством.

Підтримка громадських ініціатив: Легше згуртовуватися, організовуватися та мобілізуватися для досягнення суспільно важливих цілей.

Підвищення рівня громадянської солідарності: Інтернет-ресурси та соціальні мережі сприяють поширенню знань і навичок через залучення до спільних акцій, волонтерських рухів, підтримки постраждалим, ЗСУ тощо.

Педагогічними умовами формування громадянської солідарності у майбутніх учителів є:

- створення виховного середовища закладу вищої освіти;
- залучення майбутніх учителів до студентського самоврядування;
- організація позааудиторної роботи у закладі вищої освіти.

Виховне середовище закладу вищої освіти є динамічною системою педагогічних чинників, що позитивно впливають на процес формування громадянської солідарності у майбутніх учителів.

Виховне середовище ЗВО характеризується обопільною виховною спрямованістю, за якої виховне середовище має вплив на громадянську солідарність майбутніх учителів, а майбутні учителі впливають на виховне середовище закладу вищої освіти і змінюють його.

Ефективність виховного середовища забезпечується через:

Залучення та активність, що дозволяє забезпечити можливість для кожного студента брати активну участь у громадському житті освітнього закладу/ міста/ країни, висловлювати свої думки та пропозиції та втілювати їх.

Відкритість та прозорість, сприяють відкритому діалогу між студентами, викладачами та адміністрацією закладу вищої освіти, де всі думки враховуються і обговорюються і кожен відчуває свою значущість у житті громади.

Співпраця та взаємодопомога полягають у підтримці комунікацій, співпраці та взаємодопомоги, де кожен робить свій внесок у життя громади і може розраховувати на її підтримку.

У створенні виховного середовища закладу вищої освіти значна роль відводиться викладачам та кураторам академічних груп, яка полягає у тому, що вони є **прикладом для наслідування**, демонструючи активну громадянську позицію та залученість до соціально важливих справ.

Важлива роль викладачів і кураторів академічних груп полягає у **підтримці громадських ініціатив** студентської молоді, розвитку їхніх лідерських якостей та громадянської відповідальності.

Схвалення і заохочення викладачів спонукає студентів до громадянської активності, додає впевненості у власних силах.

У створенні виховного середовища закладу вищої освіти використовуються сучасні технології. Зокрема:

- **онлайн-платформи** для обміну досвідом, обговорення ідей, громадських ініціатив та організації спільних заходів, колективних творчих справ;
- **соціальні мережі** з метою інформування та залучення студентів до громадських ініціатив, волонтерських акцій;

- **он-лайн семінари та вебінари**, пов'язані з громадянською освітою, громадянською активністю та солідарністю.

Формування виховного середовища закладу вищої освіти – це постійний процес, який вимагає суб'єкт-суб'єктної взаємодії та спільних зусиль від усіх учасників виховного процесу. Важливо створити атмосферу довіри та підтримки, де кожен студент відчуває себе частиною громади і готовий брати активну участь у її житті.

Наступною педагогічною умовою є залучення майбутніх учителів до студентського самоврядування у закладі вищої освіти що сприяє формуванню активних громадян та лідерів. Основними етапами організації органів студентського самоврядування у закладі вищої освіти є:

1. Заснування органу самоврядування:
 - Створення ініціативної групи студентів, яка буде відповідальна за підготовку статуту та інших необхідних документів.
 - Затвердження статуту: Розробка та затвердження статуту органу самоврядування, де будуть визначені його структура, функції та повноваження.
2. Вибори:
 - Про ведення прозорих виборів за участю усіх студентів освітнього закладу, що допоможе забезпечити легітимність органу самоврядування.
 - Презентація кандидатських програм бажаючих взяти участь у виборах.
3. Визначення організаційної структури органу студентського самоврядування:
 - Вибір голова та створення комітетів, визначення відповідальних за різні напрямки (навчання, культура, спорт, волонтерство тощо) роботи.
 - Регулярні засідання з метою обговорення актуальних питань та прийняття рішень.

Функціями та завданнями студентського самоврядування є:

1. Представництво студентів:
 - Захист прав та інтересів: органи студентського самоуправління представляють студентів у відносинах з адміністрацією освітнього закладу, сприяють вирішенню їхніх проблем та захисту прав.
 - Інформування: органи студентського самоврядування інформують студентів про важливі події, зміни у навчальному процесі, можливості для розвитку, внутрішню і зовнішню мобільність.
2. Організація заходів:
 - Культурно-масові заходи: організують патріотичні, культурні, спортивні та розважальні заходи для студентів.
 - Освітні програми: забезпечують проведення семінарів, тренінгів, майстер-класів для підвищення рівня знань та розвитку навичок студентів.

3. Волонтерська діяльність:

○ Соціальні проекти: залучають студентів до волонтерських проектів, спрямованих на допомогу ЗСУ, громаді, вирішення соціальних проблем, допомоги тимчасово переміщеним особам.

○ Підтримка ініціатив: сприяють реалізації студентських ініціатив та проектів.

Розвиток студентського самоврядування у закладі вищої освіти здійснюється через:

- Навчання та розвиток лідерів за допомогою тренінгів та семінарів для розвитку лідерських якостей у членів студентського самоврядування.

- Міжнародну співпрацю, налагодження контактів з аналогічними організаціями в інших закладах та країнах для обміну досвідом та реалізації спільних проектів.

- Зворотній зв'язок, проведення опитувань та аналіз зворотного зв'язку від студентів для покращення діяльності органу самоврядування.

Організація ефективного студентського самоврядування вимагає активної участі студентів та підтримки з боку викладачів та адміністрації з метою створення умов для самореалізації студентської молоді.

Організація позааудиторної роботи у закладі вищої освіти з формування громадянської солідарності є важливим напрямом виховної роботи, що реалізуються через просвітницьку діяльність:

Семінари та тренінги. Проведення освітніх семінарів і тренінгів на теми «Громадянські цінності української молоді», «Толерантність як основа громадянського суспільства», «Реалізація громадянських прав і обов'язків в умовах воєнного стану», «Розвиток громадянської відповідальності студентів», «Громадянська активність молоді: ініціативи, проекти, досягнення», «Громадянська солідарність у викликах часу»;

Лекції з громадянської освіти. З цією метою були запрошені експерти, які провели лекції про цифрове громадянство і демократію, політичну націю і громадянську згуртованість, громадянську відповідальність та ініціативність.

Дискусійні клуби. Створення дискусійних клубів, де студенти можуть обговорювати актуальні питання, що стосуються громадянської і національної солідарності та шукати шляхи їх вирішення.

Важливими вбачаються і соціальні ініціативи, серед яких:

Волонтерські проекти, що передбачають залучення студентів до волонтерських ініціатив, таких як допомога ЗСУ, пораненим бійцям, тимчасово переміщеним, дітям сиротам, безпритульним, догляд за старими людьми, прибирання громадських місць.

Благодійні акції, як то: організація збору коштів або речей для допомоги ЗСУ, тим, хто втратив житло, проведення благодійних ярмарків та концертів.

Соціальні кампанії, що передбачають проведення інформаційних кампаній щодо важливих соціальних питань, таких як екологія, безпека,

повернення з полону військовослужбовців, здоровий спосіб життя, права людини, підтримання зв'язків з дітьми-біженцями за кордоном.

Значне місце у позааудиторній діяльності посідають культурні заходи:

Фестивалі та концерти. Організація культурних заходів сприяє згуртуванню студентської молоді та розвитку громадянської солідарності. Проведення фестивалів і концертів може носити як конкурсний, змагальний, так і благодійний характер, мати цільову аудиторію чи охоплювати широкий загал. Традиційними є концерти і фестивалі патріотичної пісні, етнофестивалі, «Співоча Україна», «Культура народів України», «Соборна Україна» тощо.

Літературні вечори або вечори в бібліотеці, передбачають проведення літературних вечорів, де студенти можуть поділитися своїми творами або обговорити актуальні книги, зустрітися з українськими письменниками.

Вистави та театр. Участь у театральних постановках, де залучені і студенти і викладачі сприяє спільній творчості, роботі над сценарієм, образами, суб'єкт-суб'єктній взаємодії, що позначається на розвитку емоційного інтелекту, здатності глибоко розуміти проблеми, активно взаємодіяти з іншими учасниками, згуртовуватися заради спільної мети.

Складовою поза аудиторної роботи є проведення і організація спортивних заходів:

Спортивні змагання. Проведення спортивних турнірів та змагань, які сприяють формуванню здорового способу життя та командному духу.

Марафони та естафети. Організація благодійних марафонів або естафет, мета яких – залучити студентів до активного життя та підтримки один одного, підтримки громадянських ініціатив

Патріотичні квести. Проведення патріотичних квестів потребує знань українських традицій, гарту, об'єднання зусиль заради досягнення спільного результату, командної роботи, згуртованості.

Інноваційні форми роботи у позааудиторній роботі як:

Хакатони та стартап-воркшопи, де майбутні учителі можуть працювати над соціально значущими проектами.

Онлайн-платформи, на яких можна розміщувати онлайн-ресурси для обміну ідеями, координації волонтерської діяльності та підтримки соціальних ініціатив.

Такі заходи допомагають створити атмосферу довіри та співробітництва, сприяючи розвитку громадянської солідарності серед студентської молоді.

Висновки. Формування громадянської солідарності у майбутніх вчителів в умовах інформаційних впливів є важливим чинником для розвитку активного та свідомого суспільства і пріоритетним напрямом сучасної освіти і виховання, що має враховувати сучасні виклики, серед яких агресія росії проти України з тим, щоб згуртувати і солідаризувати молодь довкола громадянських цінностей, спільних ідентичностей, інтересів, задач з метою захисту і відновлення України.

Практичне значення запропонованого дослідження полягає у використанні представлених матеріалів в організації органів самоврядування ЗВО, позааудиторної діяльності закладів вищої освіти, підготовки викладачів, кураторів академічних груп і педагогічної практики студентів.

Література:

1. Webster F. *Theories of the information society*. London. New York: Routledge, 2016.
2. Бех І. Д., Чорна К. І. *Національна ідея в становленні громадянина-патріота України. (Програмно-виховний контекст)*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 2015. 43 с.
3. Дворовий М., Людва А. *Протидія дезінформації в Інтернеті: Куди рухатися Україні? Аналітичний звіт за підтримки Американської Асоціації Юристів Ініціативи з Верховенства Права (ABA ROLI) в Україні*. Київ: АВА, 2021. 30 с.
4. Козьмініх А. В. Негативний інформаційний вплив на громадянське суспільство. *Політикус*. 2020. №3. С.38-43.
5. Москаленко, В. В. *Психологія соціального впливу. Навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
6. Назаренко Г. *Виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів*. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. 393 с.
7. Синчак Б. А. Особливості ідентифікації та виправлення неправдивої інформації в українських мас-медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). № 5 (Ч. 2). С.204-214. (Серія: Філологія. Журналістика).
8. Сойчук Р. Теоретико-прикладний аспект виховання національної солідарності в учнівської молоді. *Інноватика у вихованні*. 2019. № 9. С. 42–51.
9. Студенников С. Поширення недостовірної інформації: як захистити свої права в Інтернеті. *Судово-юридична газета*. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/139401-roshirennya-nedostovirnoyi-informatsiyi-yak-zakhistiti-svoyi-prava-v-interneti>.
10. *Утвердження української національної та громадянської ідентичності*. Монографія / за заг.ред. К.Журби, О.Рейпольської. Київ: Компрінт, 2024. 233 с.

References:

1. Webster, F. (2016). *Theories of the information society*. London-New York: Routledge. [in English].
2. Bekh, I. D., Chorna, K. I. (2015). *Natsionalna ideia v stanovlenni hromadianyna-patriota Ukrainy. (Prohramno-vykhovnyi kontekst)* [The national idea in the formation of a citizen-patriot of Ukraine. (Program and educational context)]. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
3. Dvorovyi, M., Liudva, A. (2021). *Protydiia dezinformatsii v Interneti: Kudy rukhatysia Ukraini? Analitychnyi zvit za pidtrymky Amerykanskoï Asotsiatsii Yurystiv Initsiatyvy z Verkhovenstva Prava (ABA ROLI) v Ukraini* [Combating disinformation on the Internet: Where should Ukraine move? Analytical report supported by the American Bar Association Rule of Law Initiative (ABA ROLI) in Ukraine]. Kyiv: ABA. [in Ukrainian].
4. Kozminykh, A. V. (2020). *Nehatyvnyi informatsiynyi vplyv na hromadianske suspilstvo* [Negative information impact on civil society]. *Politykus*, 3, 38-43. [in Ukrainian].
5. Moskalenko, V. V. (2007). *Psykhohohiia sotsialnoho vplyvu. (Navchalnyi posibnyk)* [Psychology of social influence. Study guide]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
6. Nazarenko, H. (2015). *Vykhovannia kultury demokratyzmu uchniv starshykh klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [Education of the culture of democracy of students of senior classes of general educational institutions]. Uman: FOP Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].

7. Synchak, B. A. (2021). Osoblyvosti identyfikatsii ta vypravlennia nepravdyvoi informatsii v ukrainskykh mas-media [Peculiarities of identifying and correcting false information in the Ukrainian mass media]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho, T. 32 (71), 5 (Ch. 2), 204-214. (Seria: Filolohiia. Zhurnalistyka). [in Ukrainian].

8. Soichuk, R. (2019). Teoretyko-prykladnyi aspekt vykhovannia natsionalnoi solidarnosti v uchnivskoi molodi [Theoretical and practical aspects of education of national solidarity among students]. Innovatyka u vykhovanni, 9, 42–51. [in Ukrainian].

9. Studennykov, S. (2019). Poshyrennia nedostovirnoi informatsii: yak zakhystyty svoi prava v Interneti [Dissemination of false information: how to protect your rights on the Internet]. Sudovo-yurydychna hazeta. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/139401-poshirennya-nedostovirnoyi-informatsiyi-yak-zakhystiti-svoyi-prava-v-interneti>. [in Ukrainian].

10. Zhurba, K., Reipolska, O. (Red.). (2024). Utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti . Monohrafiia [Affirmation of Ukrainian national and civil identity. Monograph]. Kyiv: Komprint. [in Ukrainian].